

ЕМИГРАЦИЯ

Слънчевата светлина се процеждаше през тесните прозорци на централната софийска гара, хвърляйки мътни отблясъци върху стотиците пътници, наблъскани един до друг в чакалнята. Беше октомври 1948, три месеца след като израелските сили влязоха в ал-Рамла. Докато семейство Хаири чакаха в Рамала на хиляда мили на юг, слушайки новините за продължаващата война в Палестина, Моше и Солия Ешке-нази се придвижваха сантиметър по сантиметър в дългата редица от български евреи на гарата. Солия беше облечена с дълга пола и ушит по мярка жакет, а дългата ѝ тъмна коса падаше на раменете ѝ изпод широкопола шапка. Много от пътниците носеха тъмни палта и тежки обувки и стояха на място, заобиколени от куфари и сандъци. Моше държеше документите за самоличност на семейството. Той беше нисък и набит с мургава кожа, високи скули и черни, дълбоко разположени очи, характерни за сефардските евреи. До тях лежеше дъщеричката им Далия, заспала в плетената си кошница.

Моше и Солия се бяха запознали преди осем години, малко преди България да сключи съюз с нацистите. Моше обичаше да разказва на Солия, а по-късно и на Далия, че когато видял за пръв път бъдещата си съпруга на едно събирание, тя била очарователна и преливаща от жизненост в балната си рокля, нетърпелива да танцува. Той си помислил: „Ето това момиче е точно за моя приятел Меламед, доктора“. Моше се доближил до младата красавица, но след няколко минути разговор вече си мислел: „А защо не и за мен самия?“ Само след няколко дни се състояла първата им среща и Моше не губил време – информирал Солия за намерението си да се ожени за нея. Тя отхвърлила думите му със смях, но Моше не се обезкуражил: „Колкото и дълго да се наложи

да чакам, заклея се той, един ден ще се оженим“.

На дълги маси пред редиците евреи седяха полицаи от българските имиграционни власти. Един по един 3 694 евреи трябваше да покажат паспортите си и да отворят куфарите си за проверка за скрити пари или злато. Не им се разрешаваше да вземат нищо ценно, но някои бяха зашили скъпоценни камъни в долните си дрехи или закрепили с ремък към тялото си френски златни монети, известни като наполеони. Те не планираха да се връщат. Когато стигнеха до имиграционните маси, подписваха декларация, че от този ден нататък вече не са граждани на Народна република България. Същия ден щяха да се качат на два дълги влака и да заминат за крайбрежието на Югославия, където ги чакаше кораба „Пан Йорк“, за да ги откара в новата държава Израел.

Моше и Солия бяха част от история без аналог в Европа. Знаеха, че като всички други евреи на гарата, са извадили късмет да останат живи. Солия вярваше, че ако не беше почтеността на българите – и особено на шепата хора, решили да предприемат активни действия през 1943 – тя и Моше можеха да се озоват на влак за Треблинка и сега нямаше да чакат да се качат на кораба заедно с дъщеричката си, за да започнат нов живот в еврейската държава.

„Пан Йорк“ щеше да отплава на 28 октомври 1948 година – само три дни след годините изпитания, които ги бяха довели до този момент на заминаване.

От нощта през март 1943, когато Моше и Солия чакаха в Сливен депортацията, която не се случи, бяха изминали повече от пет години. Цар Борис почина по-късно същата година, а през лятото на 1944, с пристигането на съветската Червена армия, съюзът на България с нацистите се разпадна. Българските партизани, сред които братът на Моше, Жак, и много от приятелите на Сузана, слязоха от Родопите и Балкана и скоро антифашистките партии в

България създадоха правителство от лява демократична коалиция – Отечествен фронт. Моше и Солия се върнаха в София и започнаха да организират живота си. Някои евреи мечтаеха за новата българска държава, в изграждането на която щяха да участват след разгрома на фашизма, но други вече мислеха за Палестина.

Ционизмът – движението, посветено на емиграцията на европейските евреи в Свещената земя, беше стъпило на територията на България в началото на 1880-те, точно след освобождението на страната от турско иго. През 1895 един от първите ционистки вестници, издаван в Пловдив, оповести идеята, че евреите могат „да организират живота си в Сирия и Палестина, като се установят там и се заемат със земеделие“. Следващата година български евреи основаха Хар Тув, едно от ранните ционистки селища в Палестина. През юни същата година Теодор Херцел, ционисткият лидер, спря в София на път за Истанбул с „Ориент Експрес“ и беше триумфално посрещнат на гарата. Херцел, в чиято книга „Еврейската държава“ се излагаше визията за Обетованата земя, където „можем да живеем като свободни хора на своя собствена територия“, вече беше герой за евреите в България. „Бях поздравен като лидер, като „Сърцето на Израел“ и прочее ласкави преувеличения, записа Херцел в дневника си. Стоях там, онемял от изненада, а пътниците от „Ориент Експрес“ наблюдаваха с безкраен интерес необичайния спектакъл“.

Херцел беше уверен, че Европа не желае евреите и агитираше за еврейска държава, „където можем да имаме гърбави носове, черни или червени бради и криви крака, без да ни се присмиват... където можем да умрем спокойно в родината си... където да живеем в мир с целия свят... Така че презрителното подвикване „Евреин!“ да стане уважително название, каквито са германец, англичанин или французин – накратко, като названието на всички цивилизовани народи“. В по-голямата част от Европа, включително

сред еврейските интелектуалци и дори сред някои равини, идеите на Херцел бяха отхвърляни като утопични или опасни; той беше наричан „еврейския Жул Верн“ и „лудия кариерист“. В България, обаче, Херцел беше превъзнесен като „новия апостол на новия еврейски национализъм“.

На връщане от Истанбул, където беше търсил подкрепа от Отоманската империя за основаване на еврейската държава, Херцел отново спря в София. „Голямо вълнение из целия град, записа той. Шапки и кепета хвърчат във въздуха. Наложих да ги моля да се откажат от парад... По-късно трябваше да отида в синагогата, където ме очакваха стотици... Стоях на амвона пред Свещената арка. Когато за момент се поколебах как да се обърна към паството, без да загърбя Арката, някой възкликна: „Можете да обърнете гърба си дори на Арката. Вие сте по-свят от Тората!“ Няколко души искаха да целунат ръката ми.“ Изуменият Херцел предупреди тълпата да не правят демонстрации и ги посъветва да се държат кротко, за да не възбудят обичайните настроения срещу еврейството.

Връщането в Цион се обсъждаше от няколко десетилетия по страниците на предвоенните ционистки вестници в България. Арабите, които вече обитаваха тези територии, не се споменаваха по време на такива дискусии и някои български евреи ще си спомнят по-късно лозунга „земя без хора за хора без земя“. Вестникарските дебати се занимаваха с въпроси като трябва ли евреите да учат иврит, докато се подготвят за емиграция в Палестина, или да продължат да говорят ладино – юдео-испанския майчин език на сефардските евреи. Моше научи иврит с помощта на социалистическо-ционистката организация „Хашомер Хатцаир“ (Млад пазител). Солия продължи да говори само ладино – език, останал в сърцето ѝ с поговорките, научени край домашното огнище.

Ционистките вестници бяха спрени след антиеврейските мерки, залегнали в Закона за защита на нацията

през 1941. Към октомври 1944, обаче, по-малко от месец след освобождението от профашисткия режим, българските ционисти вече бяха започнали да се прегрупират. Организаторите на местни комитети изпратиха официални поздравления до Отечествения фронт; после основаха Палестински комитет, който пропагандираше *алия* – еврейска емиграция в Палестина. Целта им беше *алия* да стане масово движение сред българските евреи.

За Моше, Солия и много от съседите им перспективите да емигрират отначало изглеждаха далечни. Семействата им живееха тук; работата им беше тук; дори след случилото се през 1943 те все пак бяха българи. За повечето българи, в това число и евреите, поражението на нацистите означаваше, че жертвата на партизаните в Родопите и Балкана не е била напразна. Братът на Моше, Жак, вярваше, че с комунистите на власт в България за първи път можеше най-сетне да бъде изградено общество на равенството. Моше не беше толкова сигурен; най-малкото, страната все още страдеше от неотдавнашната война.

България представляваше опустошен пейзаж. Американските бомбардировки в края на 1943 и началото на 1944 бяха сравнили със земята по-голямата част от София, включително сградата на Народното събрание. Безмилостните въздушни нападения бяха убили мнозина и принудили други да бягат в провинцията. Селата бяха пълни с бежанци. Неприбраната реколта донесе дефицит на храни и глад, а излязлата от контрол инфлация задълбочи кризата. В края на есента през 1944 новото правителство, останало без средства, започна да търси помощ извън границите на страната.

На 2 декември, по-малко от три месеца след освобождението на България, Давид Бен-Гурион пристигна в българската столица. Лидерът на ционистите в Палестина беше приет от българския министър-председател, външния и вътрешния министри, министъра на пропагандата и

митрополит Стефан, главата на българската православна църква, който, поемайки значителен риск, се беше изправил в защита на българските евреи през войната. Главната цел на тази среща беше да се издейства съгласието им да разрешат на евреите да емигрират в Палестина. Реабилитирането на българските евреи ще бъде невъзможно, каза той на официалните лица; трябва да им се разреши да заминат. Създаването на еврейска държава, каза Бен-Гурион на евреите и държавниците, събрани в Балканския театър в София, е „задачата на момента“ „Алия!“ прозвучаха викове от публиката. Към края на годината 1 300 евреи напуснаха България на път за Палестина. Един от тях, братовчедът на Солия, Ицхак Ицхаки, беше първият заминал.

Ицхаки се беше върнал от трудовия лагер след освобождението от съветската Червена армия. Десет дни покъсно беше мобилизиран и пратен на турската граница. Частта му се намираше в родния му град, Сливен. „Всяка седмица пристигаха сто вагона с храна и аз, яздейки кон, отговарях за безопасното им придвижване до турската граница, спомня си той. Докато очакваше следващия конвой от вагони, понякога прескачаше до къщата на братовчедка си, сега пълна с шумни съветски офицери с антураж от музиканти, хор и артисти, дошли с тях в България. С идването на зимата вагоните закъсваха в снега и животът стана по-труден. Към декември 1944, когато новата българска армия се присъедини към Червената в боевете в Австрия и Унгария, бащата на Ицхак започна да се тревожи да не би синът му да бъде изпратен на фронтовата линия и да загине в студа. „Баща ми пристигна в Сливен с план – каза Ицхаки. – Той мечтаеше за Израел още от тридесетте. Сега ме подтикваше към последната стъпка. „Ти ще станеш нашият авангард. Ние ще те последваме“. Баща му имаше връзки с офицера, отговарящ за сливенския щаб. Скоро Ицхак беше освободен от служба и в края на 1944 тихо напусна България с влака „Ориент Експрес“ – същия, с който беше пътувал и Теодор

Херцел преди половин век, през Истанбул и Сирия към Палестина.

За Бен-Гурион младите мъже като Ицхак бяха пионерите на една огромна вълна от емигранти, която щеше да последва. Ционисткият лидер още нямаше държава, но имаше план. Той знаеше, че България отчаяно се нуждаеше от пари и основни продукти. Беше потресен от разрушенията в столицата и бедността в близките села, затова организира временна помощ за българските евреи с дългосрочната цел да ги докара в новата еврейска държава. При връщането му в Палестина Бен-Гурион нареди да изпратят пет хиляди чифта обувки за еврейските деца в България, като добави: „Може би ще е по-добре краката да дойдат при обувките“.

Скоро след това, Еврейската агенция в Палестина установи търговски отношения с новото българско правителство. „Ваше превъзходителство – написа началникът на търговския отдел на Еврейската агенция в Тел-Авив до българския министър на търговията, – използвам тази възможност да Ви уверя, че имаме най-голямо желание да започнем търговия с България и че ще положим всички усилия от наша страна това да стане възможно най-скоро“. Еврейската агенция, все още под британско управление в Палестина, беше станала в много отношения де факто независимо правителство.

Отначало българите и евреите от Палестина обсъдиха бартерни сделки: български бор, бук и розово масло за еврейски фармацевтични продукти и обувки. „Всички обувки трябва да имат ДВОЙНИ ПОДМЕТКИ“ – гласеше един от българските отговори. Килограм розово масло трябваше да струва 160 чифта обувки. Министърът на Еврейската агенция обеща, че скоро ще бъдат намерени „начини и средства за парично разплащане“. Валутата за такова разплащане беше английски лири стерлинги. Не след дълго двете страни договориха български сушени плодове, ягодов

нектар, пчелни кошери, одеяла, раници, килими, железни сейфове и въглища. Те подписаха търговско споразумение, доста преди официалното обявяване на еврейската държава.

Следвоенните суми за българските евреи идваха и от Американския еврейски дистрибуторски комитет, познат като ЕДК (JDC). В първите месеци от работата си служителите от ЕДК изпращаха дрехи, одеяла, основни хранителни продукти и медицински консумативи и помагаха финансово на еврейски художници, писатели и занаятчийски кооперации. Но което е по-важно, ЕДК имаше здрави връзки с Еврейската агенция и с Мосад, който организира нелегалния транспорт на евреи до Палестина, показвайки незачитане на блокадата, наложена от британските власти. Крайната цел на ЕДК бе да спомогне за финансирането на *алия* в Свещените земи.

Разговорите за друг живот в друга страна измъчваха такива български евреи като Моше – млади мъже и жени, които бяха израснали, учейки иврит и слушайки за мечтаната Палестина. Еврейската подкрепа за емиграция в Палестина, обаче, в никакъв случай не беше всеобща. Мнозина български евреи, особено сред поддръжниците на Отечествения фронт, предпочитаха да построят отново еврейското общество у дома. Еврейските комунисти, следователно, виждаха в ционистите заплаха. Политическите различия често избиваха в лично неразбирателство, разкъсвайки семейни връзки. Ако думите на Бен-Гурион докосваха нещо дълбоко у Моше, начинаещия ционист, за брат му Жак, предан комунист и член на Отечествения фронт, те далеч не звучаха толкова привлекателно.

В честите случаи, когато Моше посещаваше Жак в адвокатската му кантора в София, двамата спореха на тема политика. Братята криеха несъгласията си, но като се имаха предвид противоположните им политически виждания, много е вероятно Жак да е повтарял упреците на другите евреи комунисти към събратьята им ционисти – че евреите трябва

заедно с останалите българи да изградят отново страната от руините на войната. Това е главната задача пред българските евреи; да напуснат отечеството би означавало да избегнат тежката, необходима работа, предстояща на всички в България. Палестина е „фалшива ционистка фантазия“, родният дом си е тук. Новият български режим, вярваше Жак, се идентифицираше с борбата срещу антисемитизма. Червената армия се беше борила да спаси евреите в България. Наистина, самите българи също се бяха борили да спасят евреите от унищожение; дори само това беше достатъчна причина за всеки един еврейин да остане в България и като истински патриот да подкрепи новата комунистическа република. Жак, щеше да си спомни племенницата му Далия по-късно, беше изцяло отдаден на мечтата, която бе лелеял като партизанин в планините.

Комунистите в този момент разобличаваха ционистите като „реакционери“, които „не вярват в Отечествения фронт“. За Моше подобни нападки не бяха приятни. Моше не беше единствен и много скоро българските евреи, които се противопоставяха на ционизма, трябваше да признаят, че са по-малко на брой от другите.

През април 1945 еврейските лидери от Отечествения фронт се срещнаха в София. Те бяха разтревожени от ционисткия ход за масова емиграция към Палестина – и особено от призива на Бен-Гурион за *алия*. Тодор Живков, партийният активист, който по-късно щеше да стане глава на българската държава, предупреди другарите си, че ционистките организации имат значително влияние заради подкрепата, която получават от чужбина. През онова лято българските ционисти пътуваха до Лондон за срещата на Световната ционистка организация. Там Бен-Гурион повтори призива си за създаване на еврейска държава. През следващите пет години три милиона евреи трябваше да извършат *алия*, каза той пред събралите се. Жак Ешкенази се чудеше колко ли време брат му и Солия ще останат в

България.

За Моше и Солия решението да останат или да напуснат си оставаше труден въпрос. Обещаната Палестина трябваше да натежи над перспективите да уредят отново живота си в България заедно с роднините и приятелите си. Знаеха, че българското правителство възнамерява да върне еврейските имоти и да накаже виновните за профашистката политика. Моше и Солия следяха отблизо събитията.

Народният съд вече бе осъдил задочно на смърт Александър Белев, бившия ръководител на Комисариата по еврейските въпроси и най-прочутия антисемит в страната. Белев беше избягал от България в края на войната. Съдът заведе дело срещу Филов, министър-председателя в правителството на цар Борис, и Габровски, вътрешния министър, и двамата бяха екзекутирани.

Димитър Пешев беше пощаден. Бившият заместник-председател на Народното събрание беше направил повече от всеки друг за спасяването на четиридесет и седемте хиляди български евреи; беше оказал натиск върху Габровски да отмени заповедта за депортация и по-късно бе разобличил планове в отворено писмо до Народното събрание. По време на войната обаче Пешев беше настоявал пред правителството на Борис III да ликвидират партизаните в планините. На привидно кроткия ерген дадоха петнадесет години тежък труд, но щяха да го освободят след три.

Стотици други нямаха неговия късмет. Докато Моше работеше като търговец на фино бельо и със Солия заедно се опитваха да планират семейния си живот, те много добре знаеха, че през няколко улици от дома им, в Народния съд, преследванията се увеличаваха. Съдът започна да осъжда на смърт профашистки настроени членове на кабинета, депутати, колаборационисти и набедени за такива със стотици; към пролетта на 1945 година повече от 2 100 души бяха екзекутирани. Много други бяха измъчвани или осъдени на тежък физически труд за връзките им с фашисткото прави-

телство.

През ноември 1945 Георги Димитров се завърна в България. Комунистът и герой-антифашист беше прекарал последните две десетилетия в Кремъл. След проведените парламентарни избори, той стана министър-председател на България. И скоро започна поредица от изземвания на имоти. Ръководството на Отечествения фронт, привърженици на идеята за всенародна собственост, бяха проявили колебание по въпроса за връщането на еврейските имоти на собствениците им. Комунистическото управление настояваше да се изкорени буржоазното общество, а не да се утвърждава. С връщането на Димитров колективи и кооперативи започнаха да изместват бакали, занаятчии и търговци. В живота на Моше, Солия и други еврейски семейства като тях, чиято скромна търговия разчиташе на частната инициатива, се появи нов фактор, натежаващ в полза на емиграция в Израел. Но главният въпрос оставаше: дали ще им разрешат да заминат? След няколко месеца отговорът дойде.

През май 1947 Андрей Громико, съветският посланик в ООН, изненада ционистите, САЩ и Великобритания с реч пред Общото събрание, в която заяви, че Съветският съюз е готов да подкрепи създаването на еврейска държава в Палестина. Седмица след това възхитени евреи от София изразиха благодарността си за речта Громико в телеграма до Сталин. На 30 ноември 1947, когато се разчу, че Съветите са се присъединили към САЩ в подкрепа на плана на ООН за разделяне на Палестина на арабска и еврейска държава, из цяла България се организираха празненства. Това беше същата новина, която семейство Хаири бяха посрещнали с изумление и недоверие в ал-Рамла. В София радостни евреи излязоха на улицата с развети знамена, с песни за Израел и плакати с имената на героите на деня: Теодор Херцел, Георги Димитров, Давид Бен-Гурион и Йосиф Сталин.

Три дни след като ООН гласува на 2 декември 1947, Солия Ешкенази роди Далия (тогава наречена Дейзи) в една софийска болница. Жак и съпругата му Виргиния посетиха Моше и Солия скоро след като младата майката се върна от болницата с бебето. Виргиния ще си спомни след години какво необичайно красиво, кротко и спокойно дете е било бебето за разлика от баща си, който не е можел да сдържа вълнението си. Нито пък искал. „Имаме си момиченце и то се казва Дейзи!“ възторжено викал Моше и подскачал между изтощената майка и детето, положено в плетена кошница. „Имаме си момиченце, Дейзи!“. Семейството беше чакало дете седем години и беше мечтало да е момиче. Сега трябваше да решат къде да порасне детето им.

Неочакваната съветска подкрепа за еврейската държава означаваше, че и българското правителство ще подкрепи емиграцията на всички евреи, желаещи да заминат. Георги Димитров току-що се бе завърнал от среща в Кремъл, където Сталин му напомни: „Да се помогне на евреите да емигрират в Палестина е решено от ООН“. Димитров незабавно предаде посланието на еврейските комунисти, които сметнаха гласуването за разделяне на Палестина за поражение. „Еврейският народ за първи път в историята си, се бори мъжки за правата си“ – каза Димитров на еврейските си другари по време на среща на Политбюро през март 1948. „Ние трябва да приветстваме тази борба По-рано бяхме против емиграцията. Дори я спъвахме. Кое то ни изолираше от масите“.

Няколко седмици по-късно, на 3 май, еврейските комунисти публично декларираха „с огромно чувство на безгранична благодарност значителния принос на Съветския съюз за решаване на еврейския проблем и създаване на независима, свободна, демократична еврейска република – Ерец Израел... Да живее Народна република България и вождът на българския народ, неуморният борец срещу фа-

шизма и антисемитизма – другарят Георги Димитров! Да живее защитникът на поробените и потиснати народи, генералисимус Йосиф Висарионович Сталин!“

Що се отнасяше до предстоящото заминаване на много от българските евреи, еврейските комунисти изказаха „задоволство, че правителството на Народна република България дава пълна възможност на всички евреи, които желаят да се заселят в Палестина, да емигрират свободно“. Това беше становището, което и Жак Ешкенази щеше да възприеме; но какво точно е чувствал и какво е казал на Моше, никога няма да узнаем.

Отечественият фронт сега контролираше всички действия по заминаването на евреите. На българските ционистки групи вече не се разрешаваше да работят самостоятелно. Щеше да има само един еврейски вестник, издаван от правителството. Ционистите и комунистите преследваха една обща цел – да улеснят заминаването на всички евреи, които желаят да емигрират в новата държава Израел.

Някои си спомнят за тогавашните събития като за верижна реакция, други като за обмислена, радостна крачка към древната земя, трети като за треска. Години наред решението за емиграция беше изглеждало като нещо теоретично. Дори след като стана възможно, мнозина казаха, че възнамеряват да останат. Но това бързо се промени. Най-напред съседът, бръснарят Израел, реши да заведе цялото си семейство с един от първите кораби. Тогава Рахел, домакинята от къщата отсреща, съобщи, че и нейното семейство заминава. Един братовчед, Сами електротехникът, направи *алия*. След него замина шивачката Матилда. Обущарят Леон. Полицаят Хаим. Шофьорът Исак. Кинаджията Буко. После равинът. Бакалинът. Разносвачът на плодове. Хлебарят. Българският еврейски хор – всичките сто души наведнъж – заминаха с кораб за Израел. Внезапно половината от родата ги нямаше, половината съседски къщи опустяха.

„Беше като психоза“, спомня си бивш комунист-евреин, избрал да остане в България. „Предната вечер вярвах в едно. На сутринта вече вярвах в нещо друго“.

За Моше и Солия през пролетта на 1948 почти нямаше какво да се обсъжда. Трудните времена не показваха признаци да свършват. Фабриците бяха национализирани, собствеността – иззета от властта, а бъдещата прехрана на Моше – несигурна. Новото правителство, макар видимо да се отнасяше еднакво с българи и евреи, демонстрира с проведените мъчения и екзекуции политика, която според Моше беше изключително брутална; и след като им се беше разминало на косъм през 1943, сега нямаше никакви гаранции за сигурност в една непозната бъдеща България.

За Моше, обаче, не само перспективата за тежък живот в България му пречеше да остане; по-важно за него беше, че искаше да пристигне на ново място. През по-голямата част от живота си Моше беше слушал за нов живот на отдалечено място. Той обичаше предизвикателствата и вярваше на инстинкта си, който в този случай му диктуваше да замине.

Солия не беше толкова сигурна. Тежеше ѝ мисълта, че трябва да загърби родната страна. Но като жена на Моше щеше да последва главата на семейството – при първа възможност Моше, Солия и Далия Ешкенази щяха да се преместят в Израел.

Към 14 май, след като Бен-Гурион обяви независимостта на Израел и войната между арабите и евреите започна официално, Еврейската агенция и българското правителство вече бяха съставили подробен план за методична емиграция. Първо ще заминат пет малки кораба с по 150 души – хора, чиито деца, като Ицхак Ицхаки, бяха заминали за Палестина още по време на британския мандат и чието присъствие там беше първото дръпване на веригата на емиграцията. Пътните разноски ще бъдат платени от ЕДК, по около 40 долара на човек, а корабите ще бъдат осигурени

и направлявани от българския търговски флот. Участието на ЕДК и други международни ционистки организации ще се толерира при условие, че те продължат да дават твърда валута, така отчаяно необходима за изграждането на опустошената и обедняла България.

Първата голяма операция, реши българският парламент, ще се организира от пристанище Бакар в Югославия. Общо 3 694 български евреи ще имат около три седмици да сложат в ред нещата си. Преди заминаването ще бъдат задължени да минат медицински преглед за удостоверяване, че не страдат от туберкулоза, сърдечно заболяване, тиф, холера и сифилис. После ще заключат домовете си, ще се сбогуват и съберат на 25 октомври на централната гара в София, където ще ги чакат два дълги влака.

Моше и Солия се придвижваха сред блъсканицата от пътници на перона на софийската гара. Жак и съпругата му, Виргиния, бяха дошли да се сбогуват. Те помогнаха на Моше и Солия за сандъците и куфарите; някой носеше Далия, стихнала в плетената си кошница. Атмосферата беше нагнетена с тъга и същевременно бликаща от жизнерадостни очаквания; братя и бащи, баби и чичовци знаеха, че се прегръщат за последен път.

Въздухът беше пронизващ и чист. Южно от перона се издигаше хребетът на Витоша, а скалните ѝ зъбери се възвишаваха в центъра като козирка на смачкано кепе. Там Солия се беше разхождала с приятелки и с песни на уста се бе катерила нагоре по стръмни, каменни пътеки през борове и кленове, процеждащи светлината на следобедното слънце. Доста по на изток се намираше родният ѝ град Сливен, точно отвъд Розовата долина, където в спомените ѝ остана старият двор с прасковото дръвче. Там, дълбоко в недрата на планината, се копаеха въглища. Почвата беше добра за овошки и лози с червено грозде. Солия дълго ще си спомня ветровете, фучащи през планинските проходи, вдигайки

облаци прах в родния ѝ град.

Влакът потегли от София следобеда, като отначало се движеше бавно, сякаш несигурно, но постепенно набра скорост, запухтя и затрака на запад, изнизвайки се от столицата към границата с Югославия и оттам към кораба за Израел.

За много от 1 800-те български евреи във влака от София – и за десетките хилядите от Унгария, Румъния и Полша, емигриращи през есента на 1948 – пътуването до Израел представляваше завръщане у дома след две хиляди години изгнание и възможност да изпълнят обещаното в Талмуда: „Този, който направи четири стъпки в Израел, е опростен от всичките си грехове“.

Но влакът, прекосяващ югославската граница на 25 октомври 1948 година, представляваше също така и триумф за вдъхновителите на движението, някога отхвърляно като лудост. Теодор Херцел, бащата на политическия ционизъм, знаеше, че основаването на еврейски национален дом означаваше изковаване на съюзи с имперските сили. Те ще трябва да бъдат убедени, че една еврейска държава, в Палестина или другаде, е в техен интерес. „На Мойсей са били необходими четиридесет години – заяви Херцел. – На нас ще ни трябват може би двадесет или тридесет“.

Херцел ухажваше турския султан, чиято клатушкаща се империя все още контролираше Палестина. Ционисткият лидер обеща финансова подкрепа от „моите приятели на всички борси в Европа“ за облекчаване на имперския дълг и построяване на нов мост „достатъчно висок, за да преминават и най-големите военни кораби и да влизат в Златния рог“. Султанът отговори благосклонно, обявявайки се за „приятел на евреите“. По пътя си на връщане от Истанбул Херцел спря в София и каза на свой познат българин: „Султанът се нуждае от пари, а ние – от родна земя. Заминавам за Виена, Лондон и Париж, за да събера необходимите

суми“.

Херцел потърси съдействие и от Великобритания. Той настоя пред британския колониален секретар, Джоузеф Чембърлейн, да подкрепи „една еврейска колония под британско владение“. По такъв начин Великобритания „ще получи подкрепление на мощта си и благодарност от десет милиона евреи“. Според Херцел, Чембърлейн харесваше ционистката идея. Ако можех да му покажа място сред британските владения, все още необитавано от бели заселници, тогава можехме да разговаряме“. Великобритания все още не контролирала Палестина, затова двамата мъже обсъдиха евентуален еврейски дом в Кипър, Сирия, Синай и дори Уганда. „По крайбрежието е горещо – каза Чембърлейн на ционисткия лидер, – но климатът във вътрешността е отличен за етиопците. Там могат да се отглеждат захар и памук“.

Идеята за Уганда беше посрещната враждебно от обкръжението на Херцел и след смъртта му през 1904 година, ционисткото движение си постави като единствена цел Палестина и ускори преговорите с турския султан. „Има една страна [Палестина] без народ, а от друга страна, съществува еврейският народ, който няма своя държава – каза Хаим Вайцман на среща на френските ционисти през 1914 година. Мъжът, който щеше да стане първият президент на Израел, попита: „Какво още е необходимо тогава, освен да поставим скъпоценния камък в пръстена, като свържем този народ с тази страна? Владетелят на страната [Отоманската империя] трябва да бъде убеден, че подобен брак ще донесе облаги и за него, а не само за еврейския народ и страната“.

В крайна сметка Първата световна война доведе до сриването на Оттоманската империя, навлизането на Великобритания в Палестина и – през 1917 година, Декларацията на Балфур с обещанието ѝ да съдейства за създаване на „еврейски национален дом“.

Три десетилетия по-късно, през май 1948, когато Бен-Гурион обяви независимостта на новата държава

Израел, мечтата на „еврейския Жул Верн“ се превърна в реалност.

Влакът стигна до скалистия бряг на Далмация привечер на 27 октомври 1948. На запад, над хоризонта на Адриатика, небето гореше в цветове. Зад Солия и Моше, в притъмняващия изток останаха Загреб, Любляна, Белград и София. Някъде в България, опаковани в сандъци, чакаха ценните семейни принадлежности – общо 200 кг или по 100 кг на възрастен. Солия беше прибрала в плетен сандък вълнени одеяла и един български килим, сватбен сервиз от китайски порцелан в кремав цвят с дребни цветчета по ръбовете, купен от Чехословакия, супник и купи, гравирани пурпурен кристал за българска ракия, калъфки, покривчици и други ръчно плетени изделия и розов комплект за спалня: два гардероба, табла и рамка за двойно легло. Солия и Моше не бяха единствените евреи, разделени от принадлежностите си. Четири хиляди тона багаж бяха струпани в софийската синагога, където Моше и Солия се бяха оженили, а наоколо сновяха забързани работници и търсеха товарни превозвачи от чужбина да закарат сандъците до Израел.

Влакът изсвистя и спря на пристанище Бакар. Моше и Солия подготвиха чантите си и Даля в кошницата за слизане. През прозорците, на около сто метра, се виждаше кораб с огромна мачта, застанал до вълнолома със светнали илюминатори на фона на тъмното небе.

„Пан Йорк“ беше дълъг колкото футболно игрище, имаше три мачти на палубата, а трюмовете му, в които можеше да се поберат над пет хиляди тона и обикновено служеха за превоз на банани, сега бяха преустроени за превоз на 3 694 български евреи: 42 семейства Алкалай, 60 Аледжем, 68 Барух, 124 Коен, 20 Даниел, 7 Данон, 4 Дживрис, по едно семейство Елиас, Елдер и Ефраим и 54 Ешкенази.

Солия, Моше и Даля се вляха в редицата емигранти,

движеща се по мостика за качване. Щом стъпиха на кораба, ги лъхна силен мирис на дезинфектант. Пред тях се мержелееше огромен метален трюм, боядисан в морско зелено. Вътре бяха натъпкани дървени койки по три една над друга докъдето стигаше погледът. Това щеше да бъде домът им за следващите осем дни.

В складовете на кораба екипажът беше подредил хиляди консерви с провизии, платени от ЕДК. През следващата седмица Моше, Солия и останалите пасажери на „Пан Йорк“ щяха да преживяват с консервирано месо и риба, стъстено мляко, сокове, хляб, маргарин, мармалад от грейпфрути и по малко тъмен шоколад. ЕДК бяха осигурили още и сапун, както и медикаменти от първа необходимост. Пасажерите по-късно ще си спомнят, че никой не се е разболявал сериозно, но мнозина са прекарвали пътуването, надвесени над перилата, повръщайки в морето. Далия, по думите на родителите ѝ, е била единствената на кораба, която не страдала от морска болест. Тя спяла през по-голямата част от времето.

Бавно и постепенно югославският бряг се изгуби от поглед. „Пан Йорк“, с максимална скорост четиринадесет възела, пореше Адриатика. От носа се виждаха само небето, хоризонта и късното октомврийско море.

Моше гледаше само напред. Нямаше представа къде ще живее със семейството си и какво точно ги чака в Хайфа. Знаеше, че войната продължава, но Израел е взел надмощие и преговорите за примирие са подновени, което предполагаше скорошно прекратяване на сблъсъците. За Моше беше повече от очевидно, че държавата Израел ще оцелее в какъвто и да е вид.

Въпреки конфликта, много от израелските интелектуалци в Палестина твърдяха, че дългосрочното оцеляване на Израел ще зависи от намирането на начин за съвместно съществуване с арабите. Моше беше от онази част на ционистката организация, която защитаваше идеята

за демократична държава от две националности за всички хора в Палестина. Двунационалната идея беше възникнала през 1920-те със създаването на „Брит шалом” или Мирен съюз, който защитава „разбирателство между евреи и араби... основано на пълно политическо равенство между два културно независими народа...”. Част от тази философия се основаваше на желанието да се запази „етническата цялост на ционистката идея“, останалото беше практичност. Артур Рупин, създател на „Брит шалом” заяви: „Не се съмнявам нито за миг, че ционизмът ще завърши с катастрофа, ако не успее да намери допирни точки с арабите“. Духовният баща на мирното съвместно съществуване беше Мартин Бубер, големият религиозен философ от Виена, който отдавна агитираше за двунационална държава, основана на „любовта към родината, която и двата народа споделят“.

Защитниците на двунационалната държава се събраха през 1940-те в лявата политическа партия Мапам. През 1947 лидерите на Мапам се опитаха неуспешно да убедят Андрей Громико, съветския представител в ООН, да подкрепи идеята им за една държава. Две отделни държави, твърдяха те, ще доведат до голямо напрежение в бъдеще. Това е добра идея, каза им Громико, но нереалистична. След като Съветите гласуваха за разделяне, един от лидерите на Мапам, Виктор Шемтов, българин, емигрирал в Палестина петнадесет години преди Моше, си помисли: „Това е началото на една дълга война“. И все пак, Шемтов също отпразнува раждането на Израел и заедно с останалите от Мапам танцува по улиците на Хайфа. От своя страна Моше скоро щеше да се присъедини към Мапай, партията опонент на Мапам. Мапай беше центристката партия на мнозинството, ръководена от Бен-Гурион.

На разсъмване на осмия ден в далечината се появиха светлини. Пасажерите се размърдаха и излязоха на палуба-

та. С приближаването на сушата, забелязаха, че светлините пробляскват една над друга, като че ли отиват в небето. Разпръснатите като скъпоценни камъни в небето светлини всъщност идваха от прозорците на къщи, накацали по склоновете на хълм. Това беше Кармел, скалистият склон над Хайфа. Бяха почти пристигнали. С изгрева на слънцето на 4 ноември пасажерите се бяха събрали на носа и наблюдаваха маневрите по влизането в пристанището. Някои плачеха. Започнаха да пеят „Хатиква“, химна на ционистите от шестдесет години насам, а сега вече и на новата държава Израел. „Еврейската душа жадува“ – пееха те.

Напред вървим, на изток
Очите взират се в Цион
Надеждата ни не умира
Две хиляди години веч
Свободни хора, в нашата родина
Земята на Цион и Йерусалим.

Мнозина смятаха, че след всичките борби и изпитания, най-после са си у дома.

На брега служители на Еврейската агенция седяха на маси зад линия, очертана с въже, и обработваха документите на пристигащите семейства. Искаха имената и рождените дати; годината на раждане на Далия беше записана погрешно като 1948. Ешкенази получи лична карта и инструкции да преминат към голямата метална сграда отпред. Там работници с помпи под налягане напръскваха всички с вещество, от което косите им побеляваха и залепваха. Децата тичаха наоколо и сочеха със смях оформените си с ДДТ прически.

След това им раздадоха сандвичи. Някои семейства бяха натоварени на автобуси, други на жълта теснолинейка, която запухтя покрай брега. Ешкенази пътуваха към Пардес Хана, бивша британска казарма на около тридесет мили

разстояние. Точно зад казармата бяха разпънати палатки в дълги редици, готови да приютят вълните новопристигащи.

Така Ешкенази започнаха живота си в Израел. Десетина дни Моше и Солия живяха на палатка заедно с хиляди други нови заселници – тъмнокоси, къдрави говорещи арабски имигранти от Мароко, бледи, замаяни говорещи идиш евреи от Румъния, Унгария и Полша. Лагерът беше пренаселен, миришещ, кален от дъждовете, а времето – доста топло за ранния ноември.

Моше и Солия нямаха търпение, както и много други, да се махнат от лагера. Но в Тел-Авив нямаше достатъчно пространство, а в Йерусалим все още беше опасно. След десет дни Моше забеляза някакви хора, седнали на маса, които записваха имигранти за заселване в град, намиращ се някъде между лагера и Йерусалим.

Никога не беше чувал името му. Защо пък не? – помисли си. – Нищо не пречи да пробваме това място, наречено Рамла.